

Az udvariasság fokozatai

Kérésstratégiák egy 16. századi levelezésben

Bácsi Enikő

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont

Összefoglaló

A tanulmány az egyes, mai nyelvre megalkotott udvariasságelméletek alkalmazhatóságát vizsgálja meg történeti anyagon: középmagyar kori misszilisekben megjelenő kéréseket elemez az udvariasság szempontjából. A forrás a Történeti magánéleti korpuszban található 16. századi házastársi levelezés, Nádasdy Tamás és Kanizsai Orsolya 184 misszilise. Az anyagban 170 kérés fordul elő, amelyeket három különböző elmélet és szempontrendszer segítségével tanulmányozok: a Blum-Kulka, House és Kasper-féle csoportosítás (Blum-Kulka-House-Kasper 1989), a Locher és Watts szerzőpáros kapcsolati munka fogalma (Locher-Watts 2005), valamint Spencer-Oatey (2002; 2008) kapcsolatkezelési modellje alapján. A házaspár eltérő mintázatai kapcsán jelentős szempontnak bizonyult a felek közötti hierarchikus viszony, valamint a nagy korkülönbség. Kiemelendő, hogy minél fontosabb volt a kérés fél számára a kérés, annál udvariasabb módon formálta azt meg. A kérés tárgya és a „súlya” befolyásoló tényezőnek számított, a megszólítások pedig sok esetben árnyalták a kéréseket. Ugyanazt a jelenséget vizsgáltam meg különböző elméletek keretében, és így az eltérő modellek alkalmazása révén új eredmények születtek, a téma több irányból vált ismertté. Bár Blum-Kulka, House és Kasper (1989) keretrendszere csupán kiindulási alapot adott az udvariasság meghatározásához, a másik két koncepció – Locher és Watts (2005), valamint Spencer-Oatey (2002; 2008) modelljei – által árnyaltabb kép bontakozott ki a vizsgált adatokról.

Kulcsszavak: udvariasságelméletek, történeti sociopragmatika, történeti udvariasságkutatás, középmagyar kor, levelezés, Történeti magánéleti korpusz, kérések, Nádasdy Tamás, Kanizsai Orsolya

1. Bevezetés

A történeti szövegek vizsgálatakor, különösen pragmatikai szempontú kutatás során, gyakran felmerül a kérdés, hogy a kommunikáló felek hogyan értettek bizonyos megnyilatkozásokat, az általuk alkalmazott nyelvi formulák udvariasak vagy udvariatlanok voltak-e a korban, mi számított helyénvalónak akkoriban. A leíró udvariasságelméletek használata a történeti anyagon segítséget jelenthet e kérdések megválaszolásában.

Jelen tanulmány saját kutatás alapján vizsgálja meg, hogy az egyes, mai nyelvre kidolgozott udvariasságelméletek hogyan és milyen sikerrel alkalmazhatók középmagyar kori misszilisekben megjelenő kérések elemzésénél. Forrásul a Történeti magánéleti korpuszból (TMK) elérhető 16. századi házastársi levelezés, Nádasdy Tamás és Kanizsai Orsolya misszilisei szolgáltak (Dömötör et al. 2017; Novák et al. 2018). A jelen írás először az udvariasságkutatás alakulástörténetét ismerteti

röviden, bemutatva a legfontosabb, a vizsgálathoz alkalmazott modelleket. A cikk szól az egyes elméletek felhasználhatóságának lehetőségeiről és esetleges hátrányairól. Ezt követi a történeti udvariasságkutatás leírása és hazai előzményeinek szemléltetése. Majd a különböző elméleti kereteket működtető esettanulmányok nyomán a középmagyar kori kérések udvariasságáról tesz megállapításokat a dolgozat, végül pedig az összegzés olvasható.

2. Az udvariasság fogalma és a kutatáshoz alkalmazott udvariasságelméletek

Az udvariasság definiálása nem egyszerű feladat, ezt bizonyítja a leírására eddig megalkotott számos meghatározás. Legtöbbjüknek a közös vonása a következő értelmezésekben érhető tetten: „az udvariasság szociálpszichológiai jelenség, amely leképeződik a nyelvhasználatban” (Nemesi 2011: 368), valamint az „udvariasság az egymás iránti figyelmesség megnyilvánulása” (Tátrai 2017: 917). Részletes definíció szerepel Kádár és Haugh-nál¹ (Kádár–Haugh 2013: 1), amelyet Sárosi Zsófia magyarul is ismertet: udvariasságnak tartanak „minden olyan emberek közötti magatartásformát, amelynek révén úgy tudjuk érvényesíteni saját személyünket és fenntartani a másokkal kialakított interperszonális kapcsolatunkat, hogy mindeközben figyelembe vesszük mások érzéseit abban a tekintetben, hogy az illetők mit várnak el a velük való érintkezés terén” (Sárosi 2015a: 159).

Az udvariasságkutatásnak mint önálló diszciplínának a kialakulását az 1970-es évekre helyezik az udvariasságelméletek alakulástörténetét összefoglaló írások (Culpeper 2011; Kádár 2017; Haugh 2018; magyarul: Sárosi 2015a; 2015b; Németh 2021). A kezdetektől napjainkig az elméleteknek három csoportját különítik el. Mivel jelen kutatáshoz az első két irányzat elgondolásait alkalmazom, így ezeket ismertetem részletesebben.

Az **első hullám** az 1970-es évektől az 1990-es évek végéig tartó időszakban született „klasszikus udvariasságmodelleket” foglalja magában (részletes leírásuk magyarul: Szili 2007; Nemesi 2011; Sárosi 2015a; 2015b; 2016; Németh 2021). Az első elméletek létrejötté Goffman (1990 [1967]) arculatfogalmához és Grice (1997 [1975]) együttműködési elvéhez kötődik. Ezek az udvariasságelméletek az udvariasságot a beszélői szándék felől határozzák meg (Eelen 2001: 107), Grice (1997 [1975]: 213–227) elgondolását alapul véve úgy vélik, hogy az emberek normál esetben együttműködésre törekszenek a diskurzus során. Az első hullám elméleti közül kiemelendők Lakoff (1973) és Leech (1983) koncepciói, amelyekben az udvariasságot társalgási maximák mentén definiálják. Lakoffnál az udvariasság a konfliktusok elkerülésére irányuló viselkedés (Lakoff 1973: 297), míg Leechnél az együttműködési alapelv mellett az udvariasság figyelembevétele is fontos szempont (Leech 1983: 81). Máig meghatározó a Brown és Levinson szerzőpáros nevéhez fűződő udvariasságelmélet (Brown–Levinson 1987: 58–65), amely Goffman (1990 [1967]) szociálpszichológiai megalapozottságú arculatfogalmát veszi alapul, és a konfliktus elkerülését szolgáló udvariasságot arculatvédő tevékenységnek tekinti.

¹ „all types of interpersonal behaviour through which we take into account the feelings of others as to how they think they should be treated in working out and maintaining our sense of personhood as well as our interpersonal relationships with others.” (Kádár–Haugh 2013: 1)

Ebben a modellben a nyelvhasználókról két univerzális tulajdonságot feltételeznek: a racionalitást és az arcukat. Megkülönböztetnek közelítő (pozitív) és távolító (negatív) arcukat, ezeknek megfelelően pedig közelítő (pozitív) és távolító (negatív) udvariasságról is írnak. Az előbbi a beszédpartnerrel való közösséget, szolidaritást emeli ki, míg az utóbbi az elkerülésen alapuló, a partner távolító arcukatát tiszteletben tartó udvariasságot jelenti. Bár ez a modell nagy hatással van a későbbi udvariasságelméletekre is, számos kritikát is megfogalmaztak vele szemben. Az egyik ilyen problémát az arcukat nyugatban individualista, túlságosan absztrakt és kulturális sajátosságokat kevésbé mutató jellege jelenti (Szili 2007: 12). Ehhez kötődően a másik kivételként a szerzőpárosnak az udvariasság kapcsán tett univerzális igényű megállapításai adják, amelyek csak bizonyos típusú, az individuum tiszteletére építő társadalmakra helytállóak, azon belül is csak bizonyos társadalmi csoportjaira igazak (Kádár 2017).

Az első hullám udvariasságelméletei a nyelvet a nyelvhasználatától függetlenül kezelik, az is előfordul, hogy értelmezéseiket a kutatók által létrehozott, fiktív példákkal szemléltetik (Kádár 2017; Haugh 2018: 612).

A klasszikus udvariasságmodellekre válaszul megjelent a korábbi elméletekkel kritikus „diszkurzív fordulat”, amely az udvariasságkutatás **második hullámát** jelenti (Kádár–Haugh 2013; Kádár 2017; Haugh 2018; magyarul: Sárosi 2015a; 2015b; Németh 2021). A 2000-es évek elején megszülető művek nem komplex elméletet hoznak létre, hanem elsősorban az első hullámbeli koncepciók kritikáját fogalmazzák meg, valamint új szempontokat vezetnek be. Az udvariasságot nem magától értetődő, természetes dolognak vélik, hanem az adott beszédhelyzetben, társadalmilag konstruálódó jelenségnek tartják (Kádár–Haugh 2013: 57–80). Az udvarias viselkedés megítélésénél már nem csak a beszélői szándékból indulnak ki, hanem a megnyilatkozásnak a hallgatóra tett hatását, a hallgatói értékelést is számításba veszik (Eelen 2001: 109). Fontos újdonság továbbá, hogy az első hullámban alkalmazott eljárással szemben, valódi interakciókból származó példákat használnak fel kutatásaik során. Az udvariasság fogalmának összetettségére is felhívják a figyelmet, ugyanis kétféle különböztetnek meg: az elsődleges (first-order politeness) és a másodlagos (second-order politeness) udvariasságot. Az előbbi a laikus, míg az utóbbi a tudományos céllal létrehozott udvariasságkoncepció (Watts 2003).

A mindennapi beszédhelyzetek megítéléséhez már nem az udvariasság (politeness) – udvariatlanság (impoliteness) dichotómiát alkalmazzák, hanem a helyénvaló, megfelelő viselkedés (politic behaviour) – udvariasság (politeness) – udvariatlanság (impoliteness) hármasságával árnyalják azt. A semlegesnek számító helyénvaló viselkedés ugyanis nem azonosítható az udvariasság fogalmával. Ha a helyénvaló, megfelelő viselkedéstől szándékosan negatív irányba mozdul el a beszélő, vagy a hallgató ekként értékeli a megnyilatkozást, akkor udvariatlanság tanúi lehetünk, míg pozitív irányú eltérés alkalmával udvariasság jelentkezik. A Locher és Watts szerzőpáros így az udvariasságot és az udvariatlanságot társadalmilag jelölt viselkedésnek tartja, és egy tágabb keretben, a minden interakcióban jelen lévő kapcsolati munka részeként elemzi (Watts 2003; Locher–Watts 2005: 17). A kapcsolati munkát úgy definiálják, mint amelyet „az egyének fektetnek a másokkal való kapcsolataikról való egyezkedésbe, azaz a kapcsolati munka számukra a személyközi viszonyokról és jelentésekről való egyezkedés eszköze és színtere” (Szalai 2009: 179; Locher–Watts 2005: 10).

Más szerzőknél is megtalálhatók a helyénvaló viselkedéshez hasonló tartalmú fogalmak, ilyenek például a tiszteletadás (deference, [Jucker 2012](#)), a helyénvaló udvariasság (discernment politeness, [Jucker 2012](#)) vagy a közömbös viselkedés ([Tátrai 2017](#): 919). A második hullámba sorolható tanulmányok arra is kitérnek, hogy a tiszteletadás vagy a helyénvaló viselkedés általában a megszólítások általánosan alkalmazott formáival zajlik, de gyakori ezeknek a megszólításoknak stratégiai céllal történő udvarias használata is (vö. az udvarias viselkedés normatív és stratégiai megközelítésével, ahol az előbbi az udvariasság közösségi, míg az utóbbi az egyéni jellemzőit hangsúlyozza; a normatív és stratégiai udvariasságról l. Szili ([2007](#): 13–14) és Tátrai ([2017](#): 919)). Mindez már Brown és Levinson leírásában is szerepel ([Brown–Levinson 1987](#): 182–183; [Kádár–Culpeper 2010](#): 24–25).

Az udvariasság és az udvariatlanság funkcióinak elemzéséhez egyaránt eredményesen alkalmazható keretrendszer a Spencer-Oatey ([2002](#); [2008](#): 12–16) által megalkotott kapcsolatkezelési modell (rapport management – magyarul részletesen l. Tóth ([2016](#): 503–506; [2020](#): 33–39)). Ez a szociálpszichológiai és kommunikációelméleti alapokon nyugvó elmélet a goffmani arculat fogalmából indul ki. A modell központi fogalma az arculat, az arculatkezelés helyett mégis a kapcsolatkezelés terminus szerepel a nevében, ugyanis az utóbbi kifejezés szélesebb perspektívát foglal magában, hiszen a szociális jogok és kötelezettségek kezelését is tartalmazza. Az elmélet szerint a társas interakciók sikere vagy bukása három tényezőn múlik: az arculat érzékenységén, a partnerek viselkedéssel kapcsolatos elvárásain és interakciós céljain. Az arculat a személyes, a kapcsolati és a szociális értékekkel áll összefüggésben. A viselkedési elvárások alapja, hogy az interakció résztvevői az adott beszédhelyzetben milyen viselkedést tartanak helyénvalónak a szociális normák és konvenciók mentén. Hatással lehet a partnerek kapcsolatfelfogására az is, hogy milyen célok (kapcsolati vagy tranzakciós) eléréséért lépnek a másik féllel diskurzusba. A modell öt kategóriából áll, amelyek a következők ([Spencer-Oatey 2002](#); [2008](#): 12–16; magyarul: [Tóth 2016](#): 503–506; [2020](#): 33–39):

1. Minőségi arculat (quality face): azon alapvető vágyunk, hogy mások az általunk pozitívnak tartott tulajdonságaink szerint ítéljenek meg minket (például kompetenciáink, magabiztosságunk, külső megjelenésünk alapján). Ez a fogalom összefüggésben van az önértékelésünkkel;
2. Szociális identitás arculat (social identity face): azokat az igényeinket jelenti, hogy mások elfogadják és elismerjék a társas-társadalmi helyzetünket vagy szerepünket (például egy bizonyos helyzetben csoportvezetőként, ügyfélként vagy közeli barátként bánjanak velünk). Ez az arculat párhuzamba állítható a nyilvános énképünkkel;
3. Kapcsolati arculat (relational face): a résztvevők közötti kapcsolatot (például távolság–közelség, egyenlőség–egyenlőtlenység) és azokat az eljárás módokat tartalmazza, amelyekkel a kapcsolatot fenntartják vagy egyeztetik egymással. Az egyének közötti egyedi viszonyokban játszik szerepet ez az arculat;
4. Méltányossági jogok (equity rights): azt a hitet jelöli, hogy jogunk van a másoktól származó figyelmességre és tisztességes bánásmódra;
5. Társulási jogok (association rights): az a meggyőződésünk, hogy jogunk van társulni másokkal.

Az ismertetett osztályok közül a jelenleg vizsgált levélírók kéréseiben a kapcsolati arculat (egyenlőség–egyenlőtlenség) és a méltányossági jogok mutathatók ki.

A második hullámban született koncepciók több új nézőponttal szolgáltak az udvariasság kutatásában, de olyan elmélet, amely komplex módon, makroszinten írja le az udvariasságot, nem keletkezett ebben az időszakban. Erre tesz kísérletet a 2010-es évektől kibontakozó **harmadik hullám**, az ún. „posztdiszkurzív” hullám (Culpeper 2011; Kádár–Haugh 2013; Kádár 2017; magyarul: Sárosi 2015a; 2015b; 2016; Németh–Kádár–Haugh 2015–2016; Tóth 2020; Németh 2021), amelynek képviselői az udvariasságra úgy tekintenek, mint a beszédpartnerek között kinyilvánított attitűdre, az értékelés kiemelt szerepet tölt be náluk (Culpeper 2011: 313). Ezt az elgondolást támogatja Kádár és Haugh könyve (Kádár–Haugh 2013) is azáltal, hogy a szerzőpáros az udvariasságértelmezések többféleségéről számol be. Az általuk megalkotott keretrendszerben az udvariasság és az udvariatlanság fogalma a nyelvészet határán túlmutat, kutatásukhoz a multidiszciplináris megközelítést szorgalmazzák. A modell segítségével egyidejűleg több perspektívából is értelmezhetővé válik ugyanaz az udvariasságot értékelő pillanat. Jelen tanulmányban nem mutatom be részletesebben ezt a koncepciót, mert a harmadik hullám elméleteit nem veszem igénybe a jelenleg vizsgált anyagom elemzéséhez. Ennek az az oka, hogy ennek az összetett megközelítésnek a szerepeltetése egy következő lépése lesz a kutatásomnak.

3. A történeti udvariasságkutatás

A történeti udvariasságkutatás a mai nyelvet elemző udvariassági elméletek elgondolásait veszi alapul, és így a kutatásait a pragmatikából és a szociálpszichológiából származó elméleti keretben végzi (Kádár–Culpeper 2010: 9–11; Bax–Kádár 2012). Ennek a kutatási területnek a célja az udvariasság és az udvariatlanság leírása és összehasonlítása történeti kontextusban; az udvariasságban és az udvariatlanságban létrejövő változásoknak a meghatározása és okainak tanulmányozása; valamint a történeti udvariasságkutatás számára a meglévő elméletek és keretek módosítása és újak megalkotása (Kádár–Culpeper 2010: 13; magyarul: Sárosi 2015a: 163). A kutatás tárgyát képezik az udvarias és az udvariatlan nyelvi cselekedetek, az udvariassági gyakorlat, emellett az időben, térben, kulturálisan és társadalmilag folyamatosan alakuló udvariasság fogalma, az udvariasságkoncepció (Sárosi 2015a: 163).

A történeti adatok gyűjtésekor és feldolgozásakor a kutató több nehézséggel talál(hat)ja szemben magát. Az egyik ilyen, hogy az elemzésre váró anyagok száma véges, illetve ezek a szövegek hiányosak, töredékesek lehetnek a ma gyűjthetővel összevetve. Fennállhat emellett annak is a veszélye, hogy az elemző a saját kompetenciája alapján próbálja meg megítélni és értékelni a bennük található egyes történeti jelenségeket (Kádár–Culpeper 2010: 19–21; magyarul: Sárosi 2015a: 163). A Fairclough-féle háromdimenziós modell ebben is segítséget nyújthat, ugyanis ez az elmélet azon a koncepción alapul, hogy szoros szövegelemzést ne önmagában végezzünk, hanem legyünk tekintettel a vizsgált közösség diszkurzív és társadalmi gyakorlatára is (Fairclough 1992: 72; magyarul: Sárosi 2014: 128). A korabeli, eredeti beszélői szándék és befogadói értelmezés szerinti jelentések megadásához érdemes tanulmányozni a szövegben lévő metaudvariassági, metapragmatikai

megjegyzéseket (példa erre a boszorkányperekben megfigyelhető *salva venia* 'engedelemmel legyen mondva' kifejezés), valamint az is irányt mutathat, ha fennmarad a hallgató értékelése az adott megnyilatkozásról, emellett a hallgatónak a beszélő kijelentésére adott válaszából is jellegzetességek állapíthatók meg a beszélő által létrehozott megnyilatkozásról (például a levelezéseknél megőrződő válaszlévlél is segítséget jelenthet). Amennyiben ezek közül egyik lehetőség sem vehető igénybe, akkor a Kádár–Culpeper-féle korpuszmódszer (corpus method) használható, amely esetben az udvarias vagy udvariatlan viselkedés rekonstruálásához hasonló típusú, de más beszédpartnerektől származó szövegeket hasonlít össze a kutató (Kádár–Culpeper 2010: 19–21; magyarul: Sárosi 2015a: 163). A 16. század történelmi, társadalmi kontextusának (hierarchia, nők helyzete stb.), valamint a nyelvi kontextusnak (például a megszólítások megléte – meg nem léte és milyensége a kérések mellett) a figyelembevétele elengedhetetlen fontosságú volt a jelenlegi kutatásnál is.

A nyelvi udvariasság és udvariatlanság kérdése már a pragmatikai szemléletmódnak a nyelvtörténetben való megjelenése előtt is érdekelte a magyar nyelvtörténészeket. Ezt bizonyítja, hogy jelent meg történeti tanulmány megszólításokról (Kertész 1932; Sárosi 1985; 1988; Pusztai 1992; Balázs 1995; 2006; Bíró–Kalcso 2004), káromkodásokról (Galgóczi 1988; 2003; 2008; Czigány 1992), valamint metapragmatikai és metaudvariassági megjegyzésekről is (Pusztai 2005; Gallasy 2006). A leíró nyelvészetben a kutatók az udvariasságelméleteket már régóta alkalmazzák elemzéseik során, több írás is született a témában (Szili 2007; Mászlainé Nagy 2010; Nemesi 2011; Maróti 2013; Somodi 2014; Tóth 2016; 2020 stb.), a történetiségben ellenben csak a legutóbbi időkben láttak napvilágot ilyen pragmatikai kiindulású kutatások (például Németh 2014; 2015; 2016a; 2016b; 2020; 2021; Mohay 2015; Sárosi 2015a; 2015b; 2016; 2017; Varga 2017; Dér 2020; Bácsi 2022; 2023; 2024). Jelen tanulmány is az utóbb felsorolt történeti témájú publikációk sorát kívánja gyarapítani.

4. Középmagyar kori kérések udvariassága az elméletek tükrében: anyag és módszer

A dolgozatban egy esettanulmány alapján mutatom be, hogy a középmagyar kori kérések udvariasságának megállapításában miként segíthetnek a mai nyelv vizsgálatára megalkotott különböző udvariasságelméletek. A kutatás során a TMK-ban található házastársi levelezést, Nádasy Tamás és Kanizsay Orsolya missziliseit elemeztem, amelyek 1536-tól íródtak. Összesen 184 levelet tanulmányoztam: ezek 58%-át (106 db) a férj küldte, míg a misszilisek 42%-át (78 db) a feleség vetette papírra. A leveleknek körülbelül 60%-a (61,96%, 114 db) tartalmazott valamilyen kérést. Az anyagban 170 kérés fordult elő, amelyeknek 71,76%-át (122 db) a férfi, 28,24%-át (48 db) a nő formálta meg. Az adatokból is látható, hogy Nádasy Tamás jóval több levelet és kérést írt, mint Kanizsay Orsolya a férjének. Ez a kettejük közötti jelentős különbség a felek speciális helyzetével magyarázható. Nádasy Tamás a Magyarország területén lévő állandó harcok és az országban betöltött rangos tisztségei miatt sokszor tartózkodott távol otthonától, így Kanizsay Orsolyára hárult a családi birtokok ügyeinek az intézése, a gazdaság irányítása,

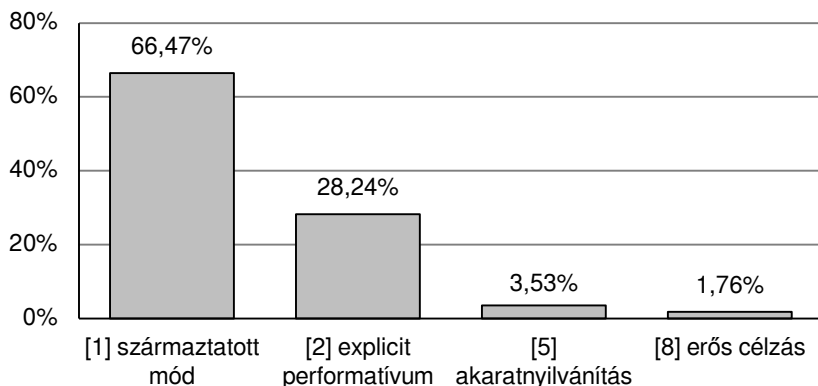
valamely tárgynak a férj részére elküldése, hiszen neki lehetősége adódott e teendők ellátására. A felmerülő nehézségek megoldásáról levelekben értekeztek, a férfi ilyen módon kérte orvoslásukat, az asszony elsősorban abban az esetben buzdította férjét intézkedésre, ha csak az úr tudta az adott tevékenységet elvégezni, valamint szükségese is volt megítéle.

Kéréseiknek udvarias voltát három különböző elmélet segítségével figyeltem meg: a Blum-Kulka, House és Kasper-féle csoportosítás (1989), a Locher és Watts szerzőpáros kapcsolati munka fogalma (Locher–Watts 2005), valamint Spencer-Oatey (2002; 2008) kapcsolatkezelési modellje nyomán vettem szemügyre őket.

5. Egy korábbi kutatás eredménye a Nádasy-levelezés kéréseiről

Egy korábbi vizsgálatban (Bácsi 2015) ugyanebben a levelezésben elemeztem a felek által alkalmazott kérési stratégiákat: a Blum-Kulka, House és Kasper szerzőhármas osztályozásába soroltam be a házastársak kéréseit, amely kategorizáció a kérési szándék megjelenítési módjának a legdirektebbtől a legközvetettebbig haladva kilenc típusát különítette el (Blum-Kulka–House–Kasper 1989: 278–280). A kérések megformálásakor legtöbbször a legközvetlenebb formákat választották a levélírók, ez látható az 1. diagramon is. Domináns volt a származtatott módú [1] kérés, amelynél az illokúciós erő jelölése grammatikai móddal, elsősorban egyszerű felszólító móddal történt, például: *azért **vüselj** gondot tikfira és ludfira és egyéb szükségekre* (Nád. p. 3, 1550).² Nagy számban fordult elő az előző típushoz képest közvettebb, de még így is direkt stratégiának számító explicit performatívum [2]. Ebben az esetben a beszélő szándéka explicit módon, az illokúciót megjelenítő igével, a *kér* performatív igével fejeződött ki, például: *Továbbá **kérem** Kdet, mint szerelmes uramat, hogy küldjő meg az én szoknyámnak való posztót és az gereznát* (Nád. p. 72, 1541). Csupán néhány adat jelentkezett a további, indirekt(ebb) csoportokba tartozó kérésekre: az akaratnyilvánításra [5], amely alkalmakkor a levélíró azt tűzte ki célul, hogy a propozícióban lévő esemény végbe menjen [***Akarnám** értenem, mit végeztél*] (Nád. p. 15–16, 1556)]; és az erős célzásra [8], ilyen esetben a kérési szándék nem volt megállapítható közvetlenül a lokúcióból, de a mondatban mégis szerepeltek olyan tartalmi elemek, amelyekből világossá vált, hogy a misszilis szerzője kért valamit a másik féltől [*Ha máttól fogva egy hétig semmi leveledet nem vehetem, nem tűrhetem tovább, egy emberemet hozzád bocsátom, hogy meglássa, mint vagy és bizony hírt hozzon felőled, mert soha nem tudom mire vélnem, hogy ennyi ideig nem írál*] (Nád. p. 4–5, 1551)].

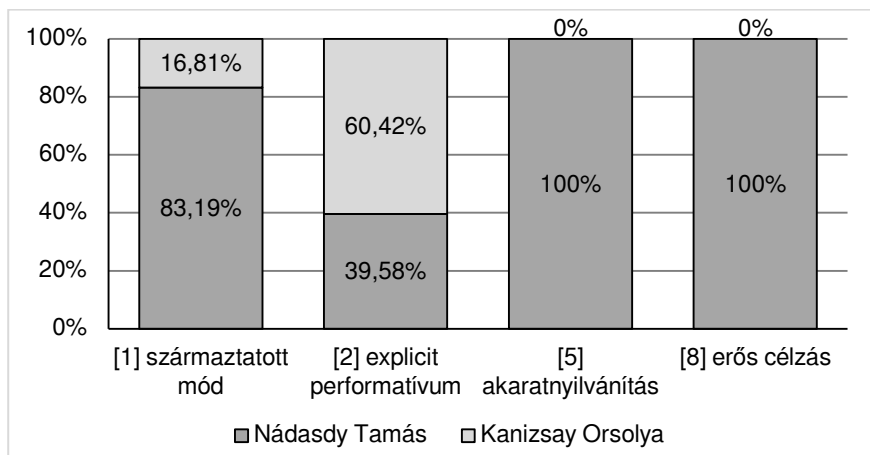
² Az adatokat betűhűen közlöm, a hivatkozás a kötet Történeti magánéleti korpuszban alkalmazott rövidítése, a levél oldalszáma és az év alapján történik.

1. ábra

A kérések megoszlása a kérési szándék megjelenítési módjai alapján

Különbség mutatkozott Nádasy Tamás és Kanizsai Orsolya kéréseinek a megformálásában. A férj leggyakrabban a legközvetlenebb típust, a származtatott módot [1] alkalmazta, csak nehezebben teljesíthető kérések esetében élt a kevésbé direkt *kérlek* formulát tartalmazó explicit performatívummal [2]. A feleség kéréseinél ennek éppen az ellentéte jelentkezett: legnagyobb arányban az explicit performatívumos [2] kérések szerepeltek nála, megadva ezáltal a férjének járó tiszteletet, és csak azokban az esetekben formálta meg a kéréseit egyszerű felszólító móddal [1], ha úgy érezte, hogy kérése megalapozott (Bácsi 2015: 83–84). A pontos eredményeket a 2. ábra szemlélteti.

2. ábra

Nádasy Tamás és Kanizsai Orsolya kéréseinek megoszlása a kérési szándék megjelenítési módjai alapján

A kérések szerkezetét e modell alapján több különböző nyelvben, eltérő időszakokban és szövegtípusokban is vizsgálták a szakemberek. Blum-Kulka és Olshtain nemzetközi összevető kutatása nyomán a legelterjedtebb formának a közvetlen kérés bizonyult (Blum-Kulka-Olshtain 1984: 200–205), az egyes stratégiák eloszlása azonban nyelvenként, korszakonként és műfajonként eltérő eredményt hozott. Figyelemre méltó például, hogy bár a kutatók a korábbi angol kultúrában a ma gyakran használtos indirekt formákkal szemben a direktebb kategóriák meglétét mutatták ki (Culpeper-Archer 2008; Kohnen 2008), az explicit performatívum [2] a magyar történeti eredményekhez képest a 17–18. századi angol bírósági tárgyalások és színdarabok szövegeiben csekélyebb arányban jelentkezett, amelyet az *I demand to know, I charge you tell me* alakokkal fejeztek ki (Culpeper-Archer 2008: 76–80).

Felmerül a kérdés, hogy vajon ezek a kapott eredmények az udvariasság szempontjából miről tanúskodnak. Vajon a most elemzett, Nádasy Tamás és Kanizsai Orsolya által legtöbbször alkalmazott direkt kérési módok helyénvalónak, udvariasnak vagy udvariatlannak számítottak-e?

6. A kérések udvariassága Blum-Kulka, House és Kasper modellje alapján

Bár a Blum-Kulka, House és Kasper szerzőhármás csoportosítása elsősorban nem az udvariasság vizsgálatára lett kifejlesztve, és nem is történeti a megközelítése, a keretrendszer ad néhány támpontot ennek meghatározására is (Blum-Kulka-House-Kasper 1989). A kérés beszédaktusát a különböző nyelvekben tanulmányozó diákon szemléletű publikációk igazolják (például az angol nyelv kapcsán: Culpeper-Archer 2008; Kohnen 2008; a magyar nyelvet elemzők: Krepesz 2015; Bácsi 2015; 2019a; 2019b; 2020; 2021; 2022; 2023; 2024; Hegedűs 2017), hogy e kategorizáció hasznosítható történeti szövegek esetében is, közülük néhány írás a kérések udvariasságára is tesz utalásokat (Kohlen 2008; Bácsi 2022; 2023; 2024 stb.), így e modell ilyen szempontú alkalmazhatóságának kipróbálása mindenképpen fontos kiindulása ennek az udvariasságra fókuszáló tanulmánynak. A szövegek kutatása során azonban elengedhetetlen, hogy az elemzett korra és nyelvre jellemző sajátosságokra is tekintettel legyünk (erről l. még Bácsi 2021).

A szerzőhármás elgondolása szerint (melynek háttere saját koruk szinkrón nyelvi állapota), minél közvettebb egy kérés megformálása, annál udvariasabbnak tekinthető (Blum-Kulka-House-Kasper 1989: 278–280). Az osztályozás alapján a házaspár direkt kérései nem sorolhatók az udvarias típusú kérések közé, és mivel a férj leginkább a legközvetlenebb, egyszerű felszólító módot [1] tartalmazókkal fordul feleségéhez, az asszony pedig általában a kevésbé direkt, *kér* igés formulával [2] fogalmazza meg őket, így elmondható, hogy a nő kérései alapvetően udvariasabbak, mint férjéé. Lehetséges, hogy élesnek tűnhet az elkülönítés az első és a második kategória értékelése között, hiszen a szerzők besorolásában az első öt stratégia mindegyike a közvetlen kivető osztályban kap helyet, ám a modellben az egyes típusok között adathalmozható árnyalatbeli eltérés, az egyes változatok nem cserélhetők fel egymással. Érdemes azonban szem előtt tartani azt is, hogy ami ma, meghatározott társadalmi csoportokban udvarias, helyénvaló vagy udvariatlan,

nem feltétlenül számított a 16. századi meghatározott társadalmi körben, a magyar főnemesi körökben is annak. Így a közvetettség és az udvariasság közötti kapcsolatot nem mutatkozik kellően informatív magyarázatnak, ez a keretrendszer csupán kiindulási alapot jelenthet az udvariasság megállapításához.

Ebben a történeti időszakban valószínűleg a direkter megformálási mód lehetett a megfelelő, ezt támogatják meg a más főnemesi levelezésekben tapasztalt hasonló eredmények is (például Barkóczy Krisztina férjének szóló írásai (vö. [Bácsi 2020](#): 471), Lobkowicz Poppel Éva levélváltásai (vö. [Bácsi 2022](#): 27), valamint 516 nemesi misszilis kérései (vö. [Bácsi 2023](#): 182–187; [2024](#)) is erről tanúskodnak). A feleség *kér* igés [2], udvariasabb kérési fajtájára pedig magyarázatul szolgálhat az, hogy a korban a nők a férfiaknak alárendelt személyek voltak, így ilyen típusú kéréseivel tiszteletben tartja a férje rangját, magasabb társadalmi pozícióját. A modell alapján udvarias(abb)nak minősített nyelvi megoldása a saját korában nem volt jelölt, azaz jelölten udvarias; ez jelentette a helyénvaló viselkedést egy alárendelt nő esetében, még ha főnemes is volt. Ezt bizonyítja 347, nőkhöz kötődő kérésnek a fent ismertetettekhez hasonló nyelvi megformálása is (vö. [Bácsi 2023](#): 185–187; [2024](#)). Emellett a Nádasdy-házaspár közötti jelentős korkülönbség is előidézhette esetükben az eltérő mintázatok alkalmazását, amely a feleség egyenlőtlen helyzetét növelhette az interakció során.³

Fontos további kiegészítés mindezekhez, hogy bár grammatikailag minél aprólékosabban megformáltak a megnyilatkozások, minél kidolgozottabbak nyelvi és személyközi viszonyok, a mondatok annál udvariasabbnak számítanak, számolni kell azzal a szemponttal is, hogy az sem lényegtelen, hogy kihez fordulunk kérésünkkel (családtaghoz, barátához, ismerőshöz stb.). Bizonyos esetekben ugyanis a kevésbé jól formált alakok is lehetnek megfelelőek, a mai magyarban is gyakori a legközvetlenebb kategória, a származtatott mód [1] jelenléte ([Szili 2004](#): 109; [Boronkai 2006](#): 53), amely alapvetően helyénvalónak számít, de a kontextus más elemei enyhíthetik a kérés kényszerítő jellegét; továbbá a kidolgozottabb megnyilatkozás minden alkalommal udvariasabbnak mondható ([Tátrai 2011](#): 42; [2017](#): 918).

7. A kérések udvariassága a Locher és Watts-féle kapcsolati munka és Spencer-Oatey kapcsolatkezelési modellje nyomán

Új nézőpontokat hozhat és pontosabb eredményeket adhat, ha a Blum-Kulka, House és Kasper-féle (1989) modell mellett a Locher és Watts (2005) szerzőpáros helyénvaló, megfelelő viselkedés (politic behaviour) – udvariasság (politeness) – udvariatlanság (impoliteness) hármasságával és Spencer-Oatey (2002; 2008) kapcsolatkezelési modelljével árnyaljuk a korábban leírtakat. Az elemzőskor tekintetbe vettem a megszólításokat, különös figyelmet szentelve a kérésekben megjelenőkre, az alkalmazott performatív igéket (*kér* vs. *könyörög*), a kérések indoklását (ezek meglétét vagy éppen hiányát is), a kérések tárgyát, továbbá a tágabb kontextust, azaz egy-egy levél egészét.

³ Köszönöm lektoromnak, hogy felhívta a figyelmemet erre a szempontra.

A gyűjtött anyag leggyakoribb kéréseit alaposan megvizsgálva Nádasy Tamás kéréseinél helyénvaló viselkedésként tartható számon a legtöbbit alkalmazott legközvetlenebb megformálás, az egyszerű felszólító módú kérés [1], amely a legáltalánosabbnak bizonyult a levelekben. Példák erre:

- (1) Ingyen sem gondolom, hogy az husvét innepére haza jühessünk, azért **vüselj** gondot tikfira és ludfira és egyéb szükségekre. (Nád. p. 3, 1550)
- (2) azért **küldd** neki az leveleket. (Nád. p. 16–17, 1557)
- (3) **Küldj** halat **fiam** és egyéb böjti eleséget is és lisztet, zabot is. (Nád. p. 36–37, 1559)

Hiába a direkt megfogalmazásmód, azoknak a leveleknek a kérései, amelyekben ezek a formák előfordulnak, nem tekinthetők udvariatlannak vagy tiszteletlennek. Ezt bizonyíthatják az ilyen típusú kérést tartalmazó misszilisekben megjelenő kedves és bensőséges bevezető formulák, például: *Szerelmes Orsikám; Tekéntetes, nagyságos, tisztelendő és szerelmes ágyastársom*. Érdemes azonban megjegyezni, hogy ezek szerepe nem minden középmagyar kori levél esetében egyértelmű, mivel hatókörük nem feltétlenül terjed ki a teljes szövegre. A korszak más levelezéseiben olyan példák is mutatkoznak, amelyeknél az írás ellenséges hangvételő, azonban a nyitóformulákból erre nem következtethetünk. A férj kéréseiben szereplő megszólítások (példa erre: *fiam*; vö. közelítő arculat, a címzettben a közösség, a szolidaritás érzésének erősítése), továbbá a kéréseket követő indoklások is alátámasztják a közvetlen mód megfelelőségét, példaként:

- (4) !Ferkónad **add meg** az confectet, mert még ű nem tud az karvalyokkal bánni (Nád. p. 25–26, 1558)

Ez az egy-egy rokon megszólítás enyhíti a közvetlen, olykor utasító hangnemet, emellett utalhat a férj és a feleség közötti házastársi kapcsolatra, amely Spencer-Oatey (2002; 2008) kapcsolati arculatát idézi fel. A (3) példában megjelenő *fiam* megnevezés régóta előfordul mint nemtől független megszólítás (elsősorban családi viszonylatban; vö. TESz. *fiú*). Ennél a konkrét esetnél a felek közötti meghittséget, továbbá a feleség „gyermeki státuszát” mutatja. A házaspár között lévő nagy különbséget is érzékelteti, amelyet a férj írásaiban sokszor kedvesen, önironikusan megemlít (például a *leányókám* és hasonló megszólításai Nádasy Tamásnak).

Udvariasak a férfi írásaiban a performatív ígét tartalmazó, *kérlek* formulás [2] kérések. Korábbi kutatásom alapján, amelyben a házastársi levelezésben a felek kéréseinek a tárgyát és az ehhez igénybe vett kérési stratégiákat elemeztem, megvizsgálva a kérő mondatok mellett a tágabb kontextust, a levelek egészét is, megállapítottam, hogy a férj olyan esetekben alkalmazza ezt a módot, ha valamit nagyon szeretne, kérése fontos vagy esetleg nehezebben teljesíthető (Bácsi 2015: 83–84). Egy-egy kérés súlyosságára az egy vagy több misszilisben lévő kívánalmak megismétlésének számából, az általa szerepeltetett meggyőző érvekből és bizonyítékokból, valamint az esetlegesen fennmaradt válaszlevelek tartalmából következtettem. Ilyenkor ezt a megformálást [2] részesíti előnyben, bízva abban, hogy így kérését felesége mihamarabb megvalósítja. Az alábbi példánál törött széke helyett kér egy másikat, míg a második esetben ételt szeretne kapni, a

kérésének a sikeres voltát pedig a *kérlek* ige többszöri ismétlésétől is reméli. Mindkét mondat esetében a férfi a befogadó pozitív (közösségi, szolidáris) arculata felé intézi kívánalmait, beleértve az (5)-nél megjelenő indoklást is.

- (5) azért **kérlek** lkül ide az kamara zselle széket mind vánkosaival egyetembe, ülhetnek is rajta. (Nád. p. 18, 1557)
- (6) **Kérlek, kérlek, kérlek** küldj úrgombát. (Nád. p. 25, 1558)

Kanizsay Orsolya kéréseinek átnézése után megállapítottam, hogy a helyénvaló viselkedéshez köthető az általa leggyakrabban használt stratégia, a *kér* performatív igét [2] tartalmazó kérésfajta. Ha bármire szüksége van, akkor azt ilyen formában kéri a férjétől, ezáltal pedig megadja neki a tiszteletet, amely a férfi férji szerepének, valamint magas társadalmi pozíciójának is szólhat. A történetiségben gyakran alkalmazott *megszolgálom* kifejezés többször megjelenik a feleség és olykor a férj kéréseinél is, amely a levélíró közösségvállalását erősítheti, emellett jelezheti azt is, hogy a címzett számára is előnyöket tartogat a kérés megvalósítása. A következő mondatok a megfelelő viselkedésre példák:

- (7) **Kérem** Kdet, hogy küldjen egy Kalendarimot Kd, **megszolgálom** Kdnek. (Nád. p. 76a, 1545)
- (8) azért csak azon **kérem** Kdet, hogy siessen haza Kd (Nád. p. 75–76, 1545)

Egyszerű felszólító módú kérés [1] csupán néhány jelentkezik az asszony leveleiben, általában levélírásra biztatáskor vagy valamely otthonról hiányzó tárgy megküldésének szorgalmazásakor, ám ezeket is csak abban az esetben formálja meg így, ha úgy ítéli meg, hogy kérése különösen indokolt. Ezt a nagyfokú megalapozottságérzést jelzik a misszilisekben a különböző támogató lépések: ezek a, mindig az adott kérésekhez tartozó magyarázatok és indokok alátámasztják a feleség által megokoltnak és nagyobb nehézségek nélkül megvalósíthatónak vélt kívánalmakat, és utalnak jogosságukra is. Valószínűleg mindezek miatt hozza létre a nő ilyen direkt módon ezeket a kéréseket, és ennek hatására lehet ez a típus is a helyénvaló viselkedés egy fajtája. Jelölheti tehát ez a felszólító mód az asszonynak azt a hitét, hogy joga van a férjétől származó figyelmességre, amely Spencer-Oatey (2002; 2008) méltányossági jogok kategóriájára utal, ahol a másoktól származó figyelmességre és tisztességes bánásmódra való jog szerepel. Mindezeket mutatja be a következő két példa is, amelyeknél a támogató lépések szintén hangsúlyos funkciót töltenek be, segítségükkel részletezi Kanizsay Orsolya a kérései teljesítésének szükségességét. Az első esetben arra kéri a férjét, hogy mivel már egy hete elment otthonról, küldjön levelet, hiszen ennyi idő elteltével már indokolt, hogy hírt adjon magáról az úr. A második mondatban azt szeretné elérni, hogy a férfi egy fekete bársonyt szerezzen gyermekük ruhájához, mert ezt csak ő tudja megtenni távol-létekor. Mindkét alkalommal az érzelmi telítettség is kifejezésre juttatódik:

- (9) de immár holnap egy heti, hogy Kd elment, azért **írjon** immár Kd. (Nád. p. 93, 1554)
- (10) Továbbá az Ferencz ruhájárul való bársonrúl is elfeledkeztem volt emlékezni; Kegyelmed **el ne feledje**, bátor valami fekete bárson **vegyen** Kegyelmed egy dolmánkáának valót. (Nád. p. 107–108, 1560)

Minden olyan esetben, amikor nagyon fontos neki, hogy a férje teljesítse, amit szeretne, az asszony a *kér* ige [2] mellett a köztük lévő közeli, rokoni kapcsolatra utaló *szerelemes uram* megnevezést, illetve a *mint*-tel kezdődő, értelmező szerepű fordulatot (*mint szerelemes uramat*) szerepelteti. Ezen alkalmakkor Spencer-Oatey modelljéből (2002; 2008) a kapcsolati arculat fogalom lép működésbe. Ezek a megszólítások egyrészt a levelek bevezető részeiben kapnak helyet, amely gyakori alkalmazás miatt egyszerű tiszteletadásnak felelnek meg, azonban az írások belsejében – a kérések és a bocsánatkérések esetében – a használatuk stratégiai céllal történik, általuk válnak a megnyilatkozások udvariassá, továbbá az erősebb érzelmi intenzitást is hangsúlyozzák. Ezt az udvarias kérési típust szemléltetik az alábbi mondatok: a (11) példánál a feleség a szemhéján lévő vörösség megszüntetéséhez kér segítséget, míg a (12)-nél jelzi, hogy az ünnep alatt a férfi társaságában szeretne lenni, így szorgalmazza hazajövetelét, belátja azonban azt is, hogy ez nem feltétlenül lehetséges (*ha lehet*), így ennél a megnyilatkozásnál a negatív arculat (a függetlenség tiszteletben tartása, a cselekvés szabadsága) megközelítése is érvényesül.

- (11) Azért Kdet **kéröm**, mint **szerelemes uramat**, hogy te Kd tudakoznék erről ez írről és vagy azt, vagy valami egyéb orvosságot küldjön, ki az viszketegőt elvegye rólam; mert igen gonoszúl vagyok miatta. (Nád. p. 105, 1559)
- (12) Továbbá **kérem** Kdet, mint **szerelemes uramat**, hogy ha lehet jöjjön meg Kd ez innepre, (Nád. p. 71–72, 1541)

A *kér* ige helyett a *könyörög* is jelentkezhet a *szerelemes uram* megszólítás mellett. Ez az erősebb érzelmi telítettséggel bíró performatív ige a (13) példában is a kérés fontosságára hívja fel a figyelmet, valamint udvariasságát fokozza. Más főnemesi családok leveleinek átvizsgálásából is világossá vált (vö. [Bácsi 2023](#); [2024](#)), hogy a *könyörög* csupán a nemesasszonyok kéréseiben fellelhető. További érdekesség, hogy szintén csak az ő írásaikban – így Kanizsay Orsolyánál is – található meg az ezzel a performatívummal megkonstruált bocsánatkérések. Ezek a nők az elemzett misszilisek címzettjeihez képest általában alárendelt pozíciót tölthettek be, ez a viszony pedig nyelvhasználatukban is megmutatkozott. Az egyik erre utaló jel a *könyörög* ige alkalmazása, amely mögött pragmatikai cél áll, a stratégiai udvariasságra szolgáltat mintát. Ezt erősíti az is, hogy az ezzel a performatívummal rendelkező mondatokban a megszólításoknak egy sokkal kidolgozottabb és egyben tiszteletteljesebb formája érhető tetten.

- (13) azért az Istenért **könyörögök** Kdnek mint **szerelemes uramnak**, hogy Kd jűjjön meg ha lehetséges, mert bizony semmi jót nem várok belőle, (Nád. p. 92–93, 1554)

8. Összegzés

Jelen tanulmányban egy vizsgálatban tártam fel, miként alkalmazhatók középmagyar kori anyagon az egyes mai nyelvre kidolgozott udvariasságelméletek elgondolásai. Arra kerestem a választ a Nádasy Tamás és Kanizsay Orsolya missziliseiben megjelenő kérések elemzésekor, hogy ami ma, meghatározott csoportokban

helyénvaló, udvarias vagy udvariatlan kérési típusnak számít, annak minősült-e a 16. századi magyar főnemesi körökben is. Ennek megállapítása egy 21. századi kutató számára nem problémamentes, de az adott kor kontextusának ismerete segítséget nyújthat a kérdés megválaszolásában.

A levelezésekben mai szemmel nézve és mechanikusan alkalmazva a mai szinkroniára kifejlesztett udvariassági modellek kategóriáit, a direkt kérési típusok domináltak, amelyeket nem feltétlenül sorolhatnánk az udvarias megformálású módok közé. A 16. században viszont ezek a helyénvaló, megfelelő viselkedést jelentették. Meghatározó szempontnak bizonyult a házaspár eltérő mintázatai kapcsán a korban a felek közötti hierarchikus viszony, valamint a jelentős korkülönbség is. Kiemelendő továbbá, hogy minél fontosabb volt a kérő fél számára a kérése, annál udvariasabb és nyelviileg kidolgozottabb módon alkotta meg azt. Ez alapján a kérés tárgya és a „súlya” is befolyásoló tényezőnek számított a házastársak kéréseinek létrehozásában. A megszólítások és az igénybe vett performatív igék sok esetben árnyalták a kéréseket, ugyanis használatuknak általában stratégiai célja volt, és így általuk vált jelöltté – udvariassá – az adott kérési stratégia.

Jelen írásban egy levelezés alapján tettem megállapításokat a 16. századi kérések udvariasságáról. Figyelemre méltó volt, hogy bár a különböző elméletek segítségével ugyanazt a jelenséget tanulmányoztam, mégis mindegyik modell révén új és pontosabb eredmények születtek, ezáltal pedig a vizsgált téma sokkal több irányból vált ismertté. A Blum-Kulka, House és Kasper szerzőhármas elgondolása (Blum-Kulka-House-Kasper 1989) fontos kiindulást jelentett az udvariasság meghatározásához, azonban a további két keretrendszer – Locher-Watts (2005), valamint Spencer-Oatey (2002; 2008) koncepciói – által árnyaltabb kép rajzolódott ki a vizsgált adatokról. A későbbiekben a kapott eredmények megértéséhez és pontosításához további középmagyar kori szövegek elemzése szükséges.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány az NKFI FK 135186. számú, *Regiszterfüggő változatok a középmagyarban* című munkálat keretében készült. Ezúton szeretnék köszönetet mondani lektoraimnak hasznos észrevételeikért, javaslataikért.

Források

Nád. = Károlyi Árpád – Szalay József (szerk.) 1882. *Nádasdy Tamás nádor családi levelezése*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

TMK = Történeti magánéleti korpusz: <http://tmk.nyud.hu/>

Hivatkozások

Bácsi Enikő 2015. A kérési szándék megjelenési módjainak vizsgálata egy 16. század második felében folytatott házastársi levelezésben. In P. Kocsis Réka – Szentgyörgyi Rudolf (szerk.) *Anyanyelvünk évszázadai 1*. Budapest: ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék. 75–87.

Bácsi Enikő 2019a. Házastársak kérései a 16–18. században. *Édes Anyanyelvünk* 41/4:16.

- Bácsi Enikő 2019b. Peregrinuslevelekben szereplő kérések nyelvi megformáltsága. In Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.) *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei X.* Szeged: Szegedi Tudományegyetem, Magyar Nyelvészeti Tanszék. 19–31.
- Bácsi Enikő 2020. Variációk a kérésre 17–18. századi levelekben. *Magyar Nyelvőr* 144/4:460–473. doi:[10.38143/Nyr.2020.4.460](https://doi.org/10.38143/Nyr.2020.4.460).
- Bácsi Enikő 2021. 16–18. századi levelekben szereplő kérések módszertani megközelíthetőségei, problémái. In Farmati Anna – Gábor Csilla (szerk.) *A dialógus formái a magyar régiségben.* (Egyetemi füzetek 45) Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó; Bolyai Társaság. 301–315.
- Bácsi Enikő 2022. Kérisi és udvariassági hagyomány a középmagyar kori misszilisekben. In Bene Sándor – Dobos István (szerk.) *Folytonosság és megszakítottság a magyar kultúrában: a doktoriskolák VI. nemzetközi magyarságtudományi konferenciája.* Budapest: Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. 15–28.
- Bácsi Enikő 2023. *A kérés (és az ahhoz kapcsolható jelenségek) megfogalmazásának módjai a középmagyar korban: Kérés- és bocsánatkérés-stratégiák.* Doktori értekezés. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Bácsi Enikő 2024. *Kérés- és bocsánatkérés-stratégiák a középmagyar korban.* (Nyelvtudományi Értekezések 172) Budapest: Akadémiai Kiadó. doi:[10.1556/9789634549918](https://doi.org/10.1556/9789634549918).
- Balázs Judit 1995. Megszólítás. In Benkő Loránd (szerk.) *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2. A kései ómagyar kor. Mondattan, szöveggrammatika.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 80–86.
- Balázs Judit 2006. A boszorkányperek megszólításformái: keresztnévi megszólítások. In Mártonfi Attila – Papp Kornélia – Slíz Mariann (szerk.) *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére.* Budapest: Argumentum. 157–162.
- Bax, Marcel – Dániel Z. Kádár (szerk.) 2012. *Understanding Historical (Im)Politeness.* (Benjamins Current Topics 41) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. doi:[10.1075/bct.41](https://doi.org/10.1075/bct.41).
- [TESz.] Benkő Loránd (szerk.) 1967–1984. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–IV.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bíró Ferenc – Kalcso Gyula 2004. Megszólításformák Heltai Gáspár Dialógusában. In Farkas Ferenc (szerk.) *Magyar névtani kutatások itthon és határainkon túl.* (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 200) Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 32–38.
- Blum-Kulka, Shoshana – Juliane House – Gabriele Kasper 1989. *Cross-cultural Pragmatics: Requests and Apologies.* Norwood: Ablex Publishing Corporation.
- Blum-Kulka, Shoshana – Elite Olshtain 1984. Requests and apologies: A cross-cultural study of speech act realization patterns (CCSARP). *Applied Linguistics* 5/3:196–213. doi:[10.1093/applin/5.3.196](https://doi.org/10.1093/applin/5.3.196).
- Boronkai Dóra 2006. A „genderlektusokról” egy szociolingvisztikai diskurzuselemzés tükrében. *Szociológiai Szemle* 16/4:64–87.
- Brown, Penelope – Stephen C. Levinson 1987. *Politeness. Some Universals in Language Usage.* Cambridge: Cambridge University Press.

- Culpeper, Jonathan 2011. Politeness and impoliteness. In Gisle Andersen – Karin Aijmer (szerk.) *Pragmatics of Society*. (Handbooks of Pragmatics 5) Berlin: De Gruyter. 393–438. [doi:10.1515/9783110214420.393](https://doi.org/10.1515/9783110214420.393).
- Culpeper, Jonathan – Dawn Archer 2008. Requests and directness in Early Modern English trial proceedings and play-texts, 1640–1760. In Andreas H. Jucker – Irma Taavitsainen (szerk.) *Speech Acts in the History of English*. (Pragmatics & Beyond New Series 176) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 45–84. [doi:10.1075/pbns.176.05cul](https://doi.org/10.1075/pbns.176.05cul).
- Czigány László 1992. *Káromkodások a XVIII–XIX. századi Zala megyében*. (Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 54) Budapest: ELTE.
- Dér Csilla Ilona 2020. *Diskurzusjelölők és társulásaik a magyar nyelvben*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó.
- Dömötör Adrienne – Gugán Katalin – Novák Attila – Varga Mónika 2017. Kiütkeresés a morfológiai labirintusból: Korpuszépítés ó- és középmagyar kori magánéleti szövegekből. *Nyelvtudományi Közlemények* 113:85–110.
- Eelen, Gino 2001. *A Critique of Politeness Theories*. Manchester: St. Jerome.
- Fairclough, Norman 1992. *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Galgóczi László 1988. Régi magyar káromkodások. In Kiss Jenő – Szűts László (szerk.) *A magyar nyelv rétegződése I/II*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 350–357.
- Galgóczi László 2003. A szitokszóvá válás útja. In Büky László – Forgács Tamás (szerk.) *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei III*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem, Magyar Nyelvészeti Tanszék. 39–46.
- Galgóczi László 2008. A nyelvi agresszió és diakrón formái a magyarban. In Zimányi Árpád (szerk.) *Az agressziókutatásról – interdiszciplináris keretben*. (Az Eszterházy Károly Főiskola Tudományos Közleményei 35) Eger: Linceum Kiadó. 5–27.
- Gallasy Magdolna 2006. Nyelvi viselkedésre vonatkozó elvárások és írásba kerülésük a hegyközségi szokás(jog)ok rögzítésekor. In Mártonfi Attila – Papp Kornélia – Slíz Mariann (szerk.) *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Budapest: Argumentum. 96–102.
- Goffman, Erving 1990 [1967]. A homlokzatról. In Síklaki István (szerk.) *A szóbeli befolyásolás alapjai I–II*. Budapest: Tankönyvkiadó. 3–30.
- Grice, H. Paul 1997 [1975]. A társalgás logikája. In Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.) *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Budapest: Osiris Kiadó. 213–227.
- Haugh, Michael 2018. Linguistic politeness. In Yōko Hasegawa (szerk.) *The Cambridge Handbook of Japanese Linguistics*. (Cambridge Handbooks in Language and Linguistics) Cambridge; New York: Cambridge University Press. 608–627.
- Hegedűs Attila 2017. Adalék a kérés pragmatikájához – egy 16. századi magánlevél kapcsán. *Jelentés és Nyelvhasználat* 4:27–33. [doi:10.14232/JENY.2017.1.2](https://doi.org/10.14232/JENY.2017.1.2).
- Jucker, Andreas H. 2012. Changes in politeness cultures. In Terttu Nevalainen – Elizabeth Closs Traugott (szerk.) *The Oxford Handbook of the History of English*. New York: Oxford University Press. 422–433. [doi:10.1093/oxfordhb/9780199922765.013.0036](https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199922765.013.0036).

- Kádár, Dániel Z. 2017. Politeness in pragmatics. In Mark Aronoff (szerk.) *Oxford Research Encyclopedia of Linguistics*. Oxford: Oxford University Press. doi:10.1093/acrefore/9780199384655.013.218.
- Kádár, Dániel Z. – Jonathan Culpeper 2010. Historical (im)politeness: An introduction. In Jonathan Culpeper – Dániel Z. Kádár (szerk.) *Historical (Im)politeness*. (Linguistic Insights 65) Bern: Peter Lang. 9–36.
- Kádár, Dániel Z. – Michael Haugh 2013. *Understanding Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kertész Manó 1932. *Szállok az úrnak: Az udvarias magyar beszéd története*. Budapest: Révai.
- Kohnen, Thomas 2008. Directives in Old English: Beyond politeness? In Andreas H. Jucker – Irma Taavitsainen (szerk.) *Speech Acts in the History of English*. (Pragmatics & Beyond New Series 176) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 27–44. doi:10.1075/pbns.176.04koh.
- Krepsz Valéria 2015. A kérés beszédaktusa középmagyar kori főnemese és közrendűek levelezésében. *Magyar Nyelv* 111/2:162–173.
- Lakoff, Robin 1973. The logic of politeness: or, Minding your p's and q's. In Claudia W. Corum – Thomas Cedric Smith-Stark – Ann Weiser (szerk.) *Papers from the Ninth Regional Meeting, Chicago Linguistic Society*. Chicago: Chicago Linguistic Society. 292–305.
- Leech, Geoffrey N. 1983. *Principles of Pragmatics*. London: Longman.
- Locher, Miriam A. – Richard J. Watts 2005. Politeness theory and relational work. *Journal of Politeness Research* 1/1:9–33. doi:10.1515/jplr.2005.1.1.9.
- Maróti Orsolya 2013. *Ajánlatok elutasításának pragmatikai vizsgálata természetes adatgyűjtési módszerrel*. Doktori értekezés. Pécs: Pécsi Tudományegyetem.
- Mászlainé Nagy Judit 2010. *A jászapáti roma és magyar kiskisiskolások nyelvhasználati stratégiáinak kulturaközi elemzése*. Doktori értekezés. Debrecen: Debreceni Egyetem.
- Mohay Zsuzsanna 2015. A nehezteléstől a sértésig. A rosszallás pragmatikája középmagyar kori magánlevelekben. *Magyar Nyelv* 111/2:174–188. doi:10.18349/MagyarNyelv.2015.2.174.
- Nemesi Attila László 2011. *Nyelv, nyelvhasználat, kommunikáció*. Budapest: Loisir Kiadó.
- Németh Luca Anna 2014. A nők megszólításának kérdése a Magyar Nyelvőr korai évfolyamaiban. In Drávucz Fanni – Haindrich Helga Anna – Horváth Krisztina (szerk.) *Doktoranduszok a nyelvtudomány útjain. Az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskolája „Félúton 9.” Konferenciájának kiadványa*. Budapest: ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola. 13–28.
- Németh Luca Anna 2015. A nyelvi udvariasság kérdése a Magyar Nyelvőr dualizmus korabeli évfolyamaiban. *Magyar Nyelv* 111/2:189–203. doi:10.18349/MagyarNyelv.2015.2.189.
- Németh Luca Anna 2016a. Nyelvi és nyelvhelyességi ideológiák a magyar nyelvi udvariasság interpretációjában a 19. század második felében és a 20. század első harmadában. In Kocsis Zsuzsanna – Németh Luca Anna – Takács Edit (szerk.) *Találkozások Félúton*. Budapest: ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet. 130–146.

- Németh Luca Anna 2016b. A nyelvi udvariasság indexikalitása az illemirodalomban. In Balázs Géza – Pölcz Ádám (szerk.) *Udvariasság: Szemiotika, művészet, irodalom, nyelv*. Budapest: Magyar Szemiotikai Társaság. 91–99.
- Németh Luca Anna 2020. Az illemirodalom mint metapragmatikai műfaj. In Fóris Ágota – Bölcskei Andrea – Dér Csilla Ilona – Csontos Nóra (szerk.) *Nyelv, kultúra, identitás. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a 21. századi információs térben: II. Pragmatika, diskurzuselemzés, interkulturális kommunikáció*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 103–110.
- Németh Luca Anna 2021. *A magyar nyelvi udvariasság fogalma a 19. század második és a 20. század első felének illemirodalmában*. Doktori értekezés. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Németh Luca Anna – Kádár Zoltán Dániel – Michael Haugh 2015–2016. Nyelvi udvariasság/udvariatlanság és metapragmatika. *Filológia.hu* 6–7/1–4:4–27.
- Novák, Attila – Katalin Gugán – Mónika Varga – Adrienne Dömötör 2018. Creation of an annotated corpus of Old and Middle Hungarian court records and private correspondence. *Language Resources and Evaluation* 52/1:1–28. doi:10.1007/s10579-017-9393-8.
- Pusztai Ferenc 1992. Megszólítás és felszólítás Bethlen Miklós leveleiben. In Kozocsa Sándor – Laczkó Krisztina (szerk.) *Emlékkönyv Rácz Endre hetvenedik születésnapjára*. Budapest: ELTE BTK. 202–208.
- Pusztai Ferenc 2005. Nyelvhasználati minősítések a középmagyar beszélt nyelvben. *Magyar Nyelv* 101/3:332–334.
- Sárosi Zsófia 1985. A személyek közötti viszony tudatosítása és nyomatékosítása néhány XVI. századi misszilisben. *Magyar Nyelv* 81/3:334–342.
- Sárosi Zsófia 1988. Megszólítás és említés néhány XVI. századi misszilisben. In Kiss Jenő – Szűts László (szerk.) *A magyar nyelv rétegződése 2/2*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 841–848.
- Sárosi Zsófia 2014. A társadalmi és a személyes – két 16. századi nemesúr levelezésében. Történeti szociopragmatikai megközelítés. In Fazakas Emese – Juhász Dezső – T. Szabó Csilla – Terbe Erika – Zsemlyei Borbála (szerk.) *Tér, idő, társadalom és kultúra metszéspontjai a magyar nyelvben*. Budapest; Kolozsvár: ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék; Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. 126–139.
- Sárosi Zsófia 2015a. Nyelvtörténet és udvariasságkutatás. In Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.) *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VIII*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem, Magyar Nyelvészeti Tanszék. 157–169.
- Sárosi Zsófia 2015b. Pragmatika, szociopragmatika, udvariasságkutatás a magyar nyelvtörténetben. *Magyar Nyelv* 111/2:129–146. doi:10.18349/MagyarNyelv.2015.2.129.
- Sárosi Zsófia 2016. Az udvariasság értelmezései. In Balázs Géza – Pölcz Ádám (szerk.) *Udvariasság: Szemiotika, művészet, irodalom, nyelv*. Budapest: Magyar Szemiotikai Társaság. 49–60.
- Sárosi Zsófia 2017. Az udvariatlanság tettenérése. *THL₂: A magyar nyelv és kultúra tanításának szakfolyóirata* 2017/1–2:116–124.

- Somodi Júlia 2014. *Megszólítások pragmatikája japán–magyar összevetésben. A japán apellatív megszólítások fordításának vizsgálata magyar filmszövegekben*. Doktori értekezés. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Spencer-Oatey, Helen 2002. Managing rapport in talk: Using rapport sensitive incidents to explore the motivational concerns underlying the management of relations. *Journal of Pragmatics* 34/5:529–545.
[doi:10.1016/S0378-2166\(01\)00039-X](https://doi.org/10.1016/S0378-2166(01)00039-X).
- Spencer-Oatey, Helen 2008. *Culturally Speaking: Managing Rapport Through Talk Across Cultures*. New York: Continuum.
- Szalai Andrea 2009. *Átok, feltételes átok és társadalmi nem erdélyi roma közösségek nyelvi ideológiájában és gyakorlataiban*. Doktori értekezés. Pécs: Pécsi Tudományegyetem.
- Szili Katalin 2004. *Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata*. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 36) Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Szili Katalin 2007. Az udvariasság pragmatikája. *Magyar Nyelvőr* 131/1:1–17.
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 131) Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tátrai Szilárd 2017. Pragmatika. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) *Nyelvtan*. (A magyar nyelv kézikönyvtára 4) Budapest: Osiris Kiadó. 897–1058.
- Tóth Loretta 2016. Arculat és udvariasság a társalgási interakciókban. *Magyar Pszichológiai Szemle* 71/3:497–511. [doi:10.1556/0016.2016.71.3.5](https://doi.org/10.1556/0016.2016.71.3.5).
- Tóth Loretta 2020. *Az udvariasság pragmatikája: Diplomácia 280 karakterben: a nemzetközi kapcsolatok alakulása a twiplomácia aranykorában*. Doktori értekezés. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem.
- Varga Mónika 2017. „Az hol az haragrúl írsz”. Szöveg- és személyközi kapcsolatok jelzéseiről középmagyar levelekben. *Magyar Nyelvőr* 141/3:350–367.
- Watts, Richard J. 2003. *Politeness. Key Topics in Sociolinguistics*. New York: Cambridge University Press.

A szerzőről

Bácsi Enikő a HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont Történeti Nyelvészeti és Uralisztikai Intézetének tudományos munkatársa. Kutatási területe a magyar nyelvtörténet, valamint a történeti szociopragmatika. Részt vesz nyelvtörténeti adatbázisok építésének munkálataiban.

Elérhetősége: bacsi.eniko@nytud.hun-ren.hu